

Jámbor Imre, CSc, DLA, tájépítész, egyetemi tanár

A pesti Városliget - az első városi népkert - története és használatának változása

A 18/19. század fordulóján és az azt követő évtizedekben sorra létesültek Európa szerte a városi közkertek. HIRSCHFELD, C. C. L. (1779) *Theorie der Gartenkunst* című munkájában fogalmazta meg először, hogy a növekvő városokban szükség van nagy kiterjedésű népkertekre, amelyek szabadon és tömegesen látogathatók. A népkertek funkciója többbtrű. Elsősorban a polgárosodás és a nemzetté válás folyamatát elősegítő, kiemelt fontosságú színhelyek, kötetlen találkozási és kommunikációs terek. Másrészt a pihenést szolgáló egészséges szigetek a túlzásúlt városi szövetben, amelyek egyfajta természet-élményt nyújtanak, lehetőséget kínálnak az egyén és a természet idilli találkozására. Harmadrészt sajátos szabadság-szimbólumok, amelyek formáiban, kialakítás-módjában a romantika táj-eszménye jelenik meg: a népkert a szabad, természetközeli táj mikrokozmosza, s annak a térkompozíciós leképeződése, hogy a természet teljességgel megismerhető és azzal tökéletes harmóniában lehet élni. Ezeknek a funkcióknak és követelménynek pedig a korszellemet tükröző, szabadon formált, természeti előképekre épülő tájképi kert felel meg.

Kerteket, parkokat már korábban is megnyitottak a közhasználat, a városi népesség számára, de ezek általában uralkodói rezidenciák, vagy díszkertek voltak, amelyeket nem erre a közhasználatú funkcióra terveztek és kialakításuk korábbi stíluskorszakok nyomait viselte. Az első valódi európai népkertnek a müncheni Englischer Garten tekinthető, amelyet azonban nem a város, hanem a bajor uralkodó a saját birtokán és a saját jövedelmeiből létesíttetett 1789-ben, először 314 ha nagyságú területen Benjamin Thompson tervei, majd később 417 hektárra bővítve Ludwig von Sckell tervei szerint. Az évszám figyelemre méltó; feltételezik, hogy a bajor király, megrettenve a francia forradalom terrorjától, e módon is próbált gesztust gyakorolni és kedvezni a müncheni polgárságnak.

Az Englischer Garten máig a világ legnagyobb területű városi parkja. A legismertebb, egyben emblemikus népkert azonban a New-York-i Central Park, amelyet 1858-ban létesített a város, 345 ha nagyságú területen Frederick Law Olmsted tervei alapján. Olmsted szerint a Central Park „nagy jelentőségű, mint az első igazi park ebben az országban – a demokratikus fejlődés egyik legnagyobb fontosságú eleme”. Olmsted-re nagy hatással voltak az 1850-ben Európában tett utazása során meglátogatott parkok, különösen a Birkenhead Park az angliai Liverpool mellett, ami 1847-ben nyílt meg, és amelyről azt vélte: ez az első közpénzből épült közpark. Pedig Pesten ekkor már közel három évtizede létezik a Városliget, de azt Olmsted nagy valószínűséggel nem ismerte.

A pesti Városliget, az akkor hivatalos német nevén a Stadtwaldchen *a világ első népkertje, amit egy város a saját birtokú területén, a saját költségén, a saját polgárai számára létesített* oly módon, hogy a tervezőt pályázat alapján választotta ki. Ezért és térkompozíciós kvalitása miatt is a liget az európai kertművészet és településtörténet szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

A török hódoltság idején Pest határa elnéptelenedett, az itt korábban virágzó apró falvak, szőlő- és gyümölcsültetvények eltűntek, a táj füves pusztasággá lett, amelyre leginkább a pásztorélet volt a jellemző. A 18. század végén a fátlan pesti határban így nem volt elérhető távolságban vonzó és kikapcsolódásra alkalmas pihenő- kirándulóhely, míg a Duna túlszárpartján, a hegyek karéjában fekvő Buda városának az erdősült dombjai, lankái és a vizekben gazdag völgyek, az egykor királyi vadaskertek, kiváló táji adottságot jelentettek, amit a budai polgárok ki is használtak. Ez követendő példaként szolgált a városnak, hogy a pesti városkörnyéken is szükség van kies, attraktív látványt nyújtó kiránduló- és pihenőterületekre, amit a pesti polgárok szabadon használhatnak.

Ezért 1799-ben az északnyugati városperemen fekvő, városi tulajdonú, legelőként használt, nagyterjedésű területből – eredeti német nevén az Ochsenflur-ból, azaz Ökördűlőből – a város, a tulajdonjog fenntartásával, mintegy 110 hektárt 24 évre Batthyány József hercegprímásnak használatra átengedett, azzal a kötelezettséggel, hogy fásítsa be és azt a pesti polgárok kirándulóhelyként látogathassák.

A fásítások részben elkészültek ugyan, de átfogó koncepció híján és a primás halála után kialakult jogviták miatt a terület egésze rendezetlen maradt, így az 1805-ben visszakerült a város használatába (1. kép).

Az eredetileg 110 ha nagyságú területet jelentősen megnövelték és további fásítási és vízrendezési munkálatokat is végeztek, de átfogó eredményt ezek sem hoztak. A Városerdő – ahogy ekkor már ezt a helyet a pesti polgárok nevezték – átfogó koncepció híján ötletszerűen alakított részletekből álló, lényegében rendezetlen terület maradt (2. kép).

A városi magisztrátus több javaslata és sikertelen kezdeményezése után végül a József nádor által létrehozott pesti Szépítő Bizottság – amelynek hatás- és jogkörébe kerültek a városfejlesztési döntések - 1813-ban tervpályázatot hirdetett meg a Városerdő átfogó rendezésére és területén népkert – HIRSCHFELD szóhasználatával: Volksgarten - kialakítására. Számos pályázó közül végül - nem utolsó sorban a nádor ajánlására - Heinrich Christian Nebbien¹ munkáját választották ki, akinek a pályaművét 200 arannyal jutalmazták, s aki ezt az összeget rögtön felajánlotta a liget építésére és díjmenetesen vállalta a további tervezési munkát és a kivitelezés irányítását. Nebbien a megbízást szakmai pályafutásának csúcán, 35 évesen - nyerte el, majd ezt követően közel 3 évig dolgozott a terv kimunkálásán. Az összesen 334 magyar hold, azaz 144 ha nagyságú területre² kidolgozott tervlapok mellé részletes leírást és költségvetést is készített, s a munkával 1816-ra elkészült. Nebbien alkotása pedig nem csak azért jelentős, mert a maga nemében első a világon, hanem mert a Városliget a kor népkertjeinek egyik legszebbike, de lehet, hogy a legszebb (3. kép)

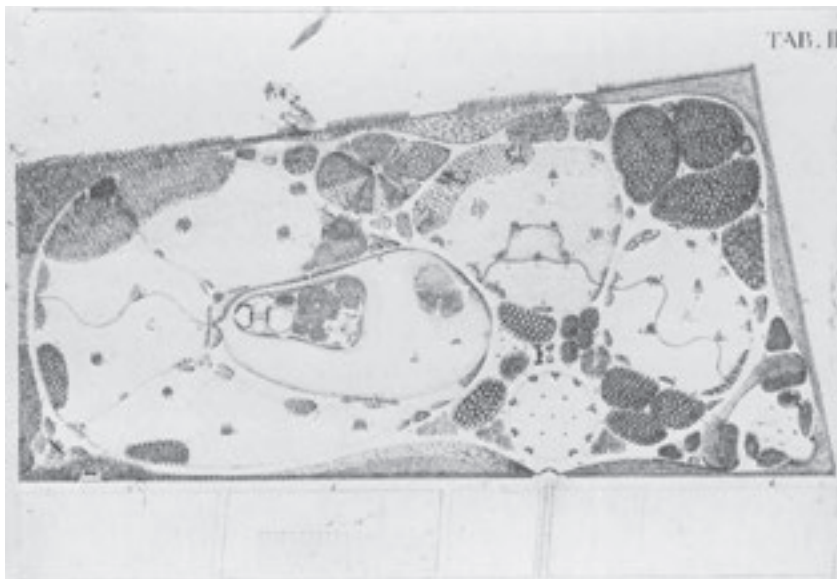
Nebbien elsősorban birtokrendező, Ökonomierat, azaz gazdasági tanácsadó, ahogy magát életrajzi munkájában nevezi, meliorációs, talajjavítási és erdősítési szakember, s a gazdasági ésszerűség és a fenntartható használat meghatározó szempont volt még a kertművészeti munkáinál is. Azt vallja – s ez akár kertművészeti ars poeticájának is tekinthető - hogy a tájképi kert *„lényege és alapja: a szabad, tiszta természetforma, amely a gazdaságra és az esztétikaira való törekvés legintimebb kapcsolatából születik.E két törekvésnek (a kert esetében) oly szoros az összefonódása egymással, hogy*

1. kép A pesti Városerdő 1803-ban (Balla A.: Planum L. R. Civitatis Pesth Del. D. BTM 15925)

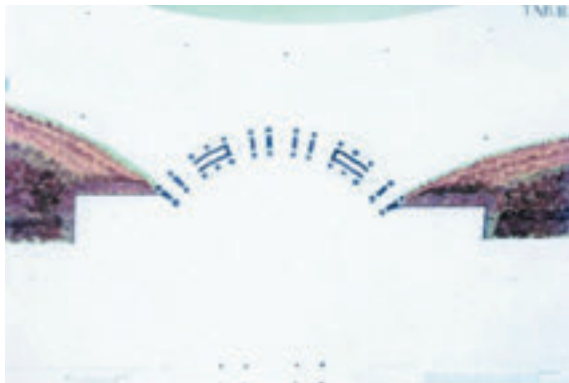
2. kép A Városerdő 1810-ben a pesti városhatárban.

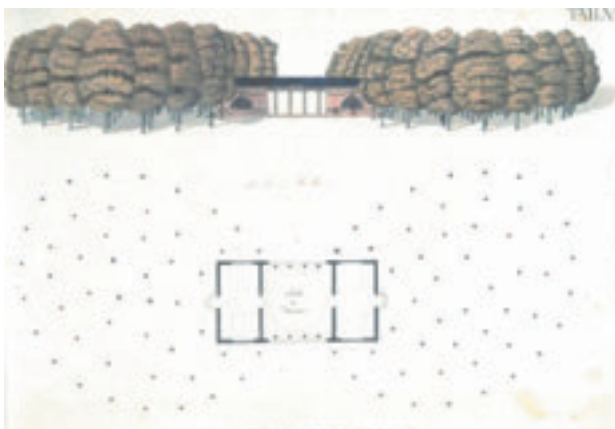
3. kép A pesti Városliget terve. Alaprajz. Heinrich Nebbien, 1816 (Kiscelli Múzeum, Építészeti Tervtár 66.165.)

az eredményük egyszerre és együtt jön létre, mindenhol az egyik a másikból születik, következésképp a Szép hasznosként és a Hasznos szépként nyilvánul meg.” (NEBBIEN, 1816)³ A pesti népkert terve is abból a szakmai-alkotói meggyőződésből született, hogy a szép és a hasznos kölcsönösen erősítse egymást.

A térkompozíciós megoldást illetően Nebbien a kertművészeti klasszicizmust, a festői kertet tekintette a legérettebb formának; William Kent munkáit tartotta mértékadónak. Az ezt követő szentimentalizmust tévútnak tartotta és bár a romantika mestere, munkái a klasszicizmus formai hagyományain alapulnak. A Városliget, az „Ungarns Folks-Garten” kertépítészeti tervét is ez jellemzi; a hosszan átlátható, szabadon formált térszerkezet, az egyes terek arányai, alaprajzi formái és kapcsolódásai, a térfalak kiképzése, a széleken vezetett utak, ahonnan az egész terület átfogó perspektíva kínálkozik, a virágcsokor-szerűen

4. kép A Városliget főbejárata (nézet és alaprajz)

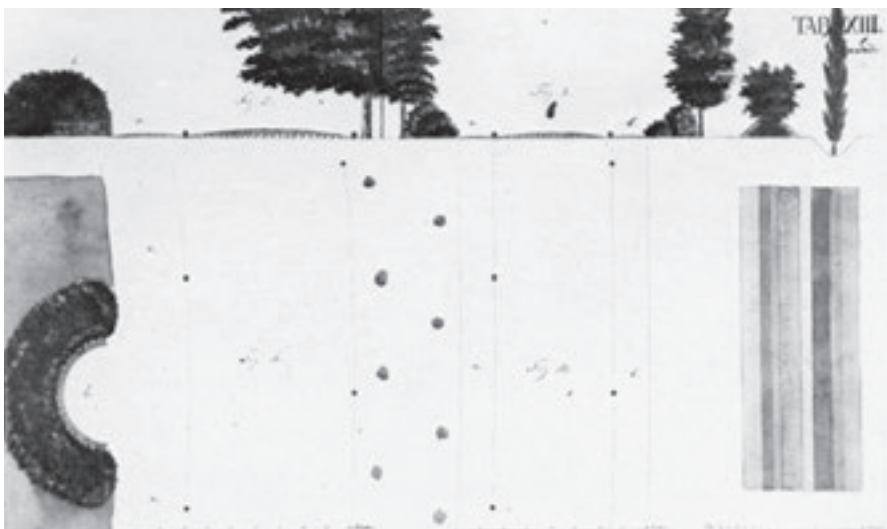

5. kép A táncsarnok terve a Városligetben

néhány faj egyedeiből kialakított, a tereket tagoló plasztikus facsoportok, mind a klasszicista festői kert romantikus átiratának sajátjai.

Az önálló egységet képező térrészeket is festett képként írja le, azaz szándéka szerint festményeket alkot⁴. Ebbe a struktúrába illeszkednek be a különböző építmények, a klasszicista kapuzat, a vendéglő, a küzdőtér, a tánccsarnok, a majorság, mind behúzódva a térfalak, a növényegyüttesek közé, kerülve bármilyen exponált helyzetet (4-7. kép).

Az aszimmetrikus, laza elrendezés a park egészére jellemző, kivéve a sétá- és kocsikázó-térként kiképzett, szabályos körformájú Rondót⁵. A Városligeti fasor tengelyében, a liget bejárati kapuzata mögött helyezkedik el a pontosan 100 magyar öl átmérőjű, kőr alakú pázsitfelület köré szerkesztett hármastrendszer, amely egyfajta fogadó- és sétateret képez. Ennek belső vonalán a gyalogosok, középső vonalán a fogatok, külső vonalán a lovasok „korzóztak”, más-más burkolaton, külső szélén fasorral keretezve. Mindhárom útvonal kétirányú forgalommal és „jobbra tarts” haladási iránnyal kialakított. Ez a hármast, váltakozóan szembejövő forgalom valóban mozgalmas képet nyújtott és séta közben mindenki látott mindenkit és mindent (8. kép).

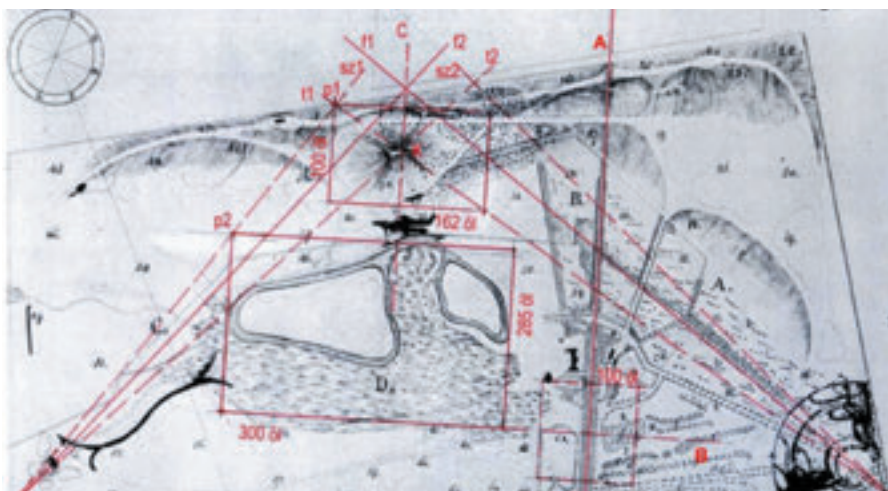
8. kép A Rondó szerkezeti metszete Nebbien Városliget tervében

A szabad formálás mögött azonban mégsem egy természet-elvű spontaneitás húzódik meg, hanem nagyon is tudatos rend. Az egész együttes minden szabadságfoka mellett határozottan megformált, és szépsége pont e térkompozíciós kettősség képi feszültségében rejlik.

A geometriai kulcs ehhez a Descartes-féle ortogonális rend, amely mintegy a háttérben meghúzódva a festői, szabad formálás meghatározó vázát adja. Ez Nebbiennek a tervezési területről készített saját felmérésén, a terv ismeretében tetten érhető. A felmérés ugyanis nem csupán a meglévő adottságokat tartalmazza (három napot töltött a helyszínen), hanem a tervnek néhány, fő, koncepcionális vázvonala is felfedezhető Nebbien rajzán.

A rendezéshez a geometriai alapot jelentő koordináta-rendszer nem a telekhatárhoz és az itt húzódó országút vonalához igazodik – ami számos esetben evidenciának tűnhetne –, hanem az ennél sokkal fontosabb városszerkezeti tengelyre, a ligetbe kivezető Városligeti fasor vonalára illeszkedik, aminek folytatása az egykori Ökördő területét kettészeli.

Így az ordináta /A/, a ligetbe kivezető fasor tengelye, az abszcissza pedig egy erre merőleges egyenes /B/. A koordináta-rendszer origójának pontos helyét azonban – ami aztán a majd Rondó középpontját is kijelöli - feltételezésem szerint - Nebbien nem önkényesen, találmányra választotta meg, hanem, a terület egészének adottságait mérlegelve és a rendezés – benne már kialakult - koncepcióját figyelembe véve, mintegy kiszervezte a következők szerint (9. kép).

9. kép A Városliget tervének szerkezeti geometriája Nebbien felmérési rajzára vetítve

A terület északnyugati határvonala mentén, középtájon Nebbien egy magasabb kilátódombot akart kialakítani, egy „Belle Vue”-t, kilátó toronnyal, amiről a pesti síkon messzi el lehet látni és a park egészét át lehet tekinteni. Ennek helyét azonban nem öletszerűen választotta meg, hanem a déli és az északi teleksarkokból szerkesztett szögfelezők (f1 és f2) metszéspontjából húzott, az ordinátával párhuzamos egyenesre (C) illesztette (K). Ez a terület egészének geometriájához feszesen illeszkedik. Ez azért is lényeges, mert a kilátó fontos súlypontot képez és az innen feltáruuló látványtengelyek az egész együttes szempontjából meghatározó jelentőségűek.

A kilátóból a teleksarkok felé adódik a legnagyobb távlatot kínáló perspektíva. Az így kijelölt kilátón keresztül (K) a szemben fekvő teleksarkokból egyeneseket szerkesztve, megkapjuk a fő látványtengelyek vonalát (t_1 , t_2), ezeket pedig a szögfelezőkön áttükrözve újabb szerkesztő vonalakat nyerhetünk (sz_1 , sz_2), amelyek az alaprajzi formák kialakításához szolgálnak irányadóként. Az t_1 látványtengely és az sz_1 szerkesztő vonal az északnyugati telekhatárt egyetlen pontban metszi. Erre a metszéspontra a koordináta rendszer alapirányait figyelembe véve egy téglalap szerkeszthető, amelynek átlója a t_1 látványtengely vonalában húzódik, s amelynek magassága pont 100 magyar öl⁶, szélessége pedig 162 öl, ami az aranymetszésnek megfelelő arány. Ez a szabályos és a koordináta rendszerre illesztett téglalap adta majd később a kilátódomb festőien megformált tömegének a befoglaló keretét.

A másik befoglaló keret az itt tervezett nagy vízfelület, a Városligeti tó kialakításának a geometriáját jelöli ki. Ehhez az itt meglévő – még Witsch Rudolf hadmérnök terve szerint kialakított, a mélyfekvésű, mocsarasodó területrészt lecsapoló árokrendszer szolgált alapul. Az árokrendszer északnyugati és délkeleti szélén az ordinátával párhuzamosan húzott egyenesek egymástól pont 300 ölnyire helyezkednek el. Az északnyugati egyenesnek az sz_1 szerkesztővonallal képzett metszéspontjából újabb, a koordinátarendszerhez illeszkedő téglalap szerkeszthető, amelynek szélessége a már kijelölt 300 öl, magassága pedig így ugyancsak az aranymetszés szabályainak megfelelően 185 öl kell legyen ($300/185=1,62$). S ez jelöli, a majdani tavat befoglaló téglalap alsó, délnyugati vonalát, ami egyben az abszcissza lesz

(B) és az origót kimetszi az ordináta tengelyen (A), s ezzel kijelöli a Rondó középpontját is.

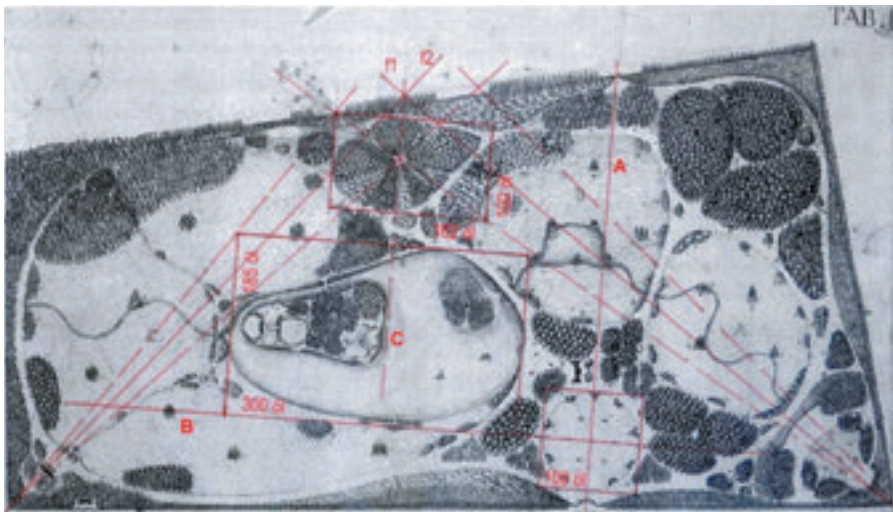
A dolog érdekessége, hogy a felmérési rajzon pontosan ezzel a középponttal szerepel egy halványan berajzolt, pontosan 100 öl átmérőjű szabályos kör, a Rondó skicce. De más vázvonalak is felfedezhetők a helyszínrajzon, ami már nem a meglévő helyszíni állapot ábrája, hanem koncepcionális váz a terv kidolgozásához. Azaz a háromnapos felmérés során, a helyszínen egyben a terv vázlata is részben megszületett.

Ha a felmérési rajzon vázolt szerkesztővonalakat rávetítjük a tervre, mindez igazolva látszik. A tájképi kerteknek megfelelő, szabadon formált alaprajzi formák lazán illeszkednek ebbe a geometriai rendbe, a nélkül, hogy ebből bárminő merev, vagy kötött jelleg következne. A szabad formáknak azonban a szerkesztésmódnak köszönhetően mégis van egyfajta logikus rendezettsége, amit a terv néhány elemében ki is hangsúlyoz, mintegy megjelenítve a háttérben húzódó szabályos geometriát.

Az ordináta (A) a terület teljes hosszában átlátható és lezáratlan, a tervező a Rondó külső ívénel és a liget peremterületén a facsoportokat, erdőfoltokat felnyitja, valamint a magas, szél és homokfúvás elleni védelemül szolgáló kerületvényt is megszakítja, hogy e látvány-tengely létrejöjjön, és szabad kifutása lehessen a környező tájra. Az abszcisszára illeszkedik a nagy tó vízfelülete, amelynek szabálytalan alaprajzi formájának szélességét a tengelyre vetítve a Rondó átmérőjének háromszorosát, pontosan 300 öl szélességet kapunk. Ha a tó „magasságában”, az abszcisszával párhuzamos vonalat szerkesztünk, megkapjuk a vízfelület téglalap alakú, befoglaló keretét, a befoglaló forma rövidebb oldala 185 öl. Ez is aranymetszés.

Nebbién a tómederből kikerülő földtömeg felhasználásával kilátódombot formált és a lejtő ültetvényeiben öt különböző irányba nyiladékokat vágott. A nyiladékok közül négy pontosan illeszkedik a t1 és a t2 látványtengelyek vonalába, az ötödik pedig a kilátó helyét kijelölő, az ordinátával párhuzamos tengely (C) irányába mutat. Ez a tengely egyben kijelöli a tóban kialakított nagyobb sziget déli partvonalának helyét. Hogy a térkompozíció szempon-tjából az t1 és t2 szerkesztővonalak iránya is kitüntetett, jól jelzi, hogy a ligetet

keretező magas keretüلتvényt a terv itt is megszakítja és e látványtengelyeknek szabad kifutást ad a környező tájra. (10. kép).

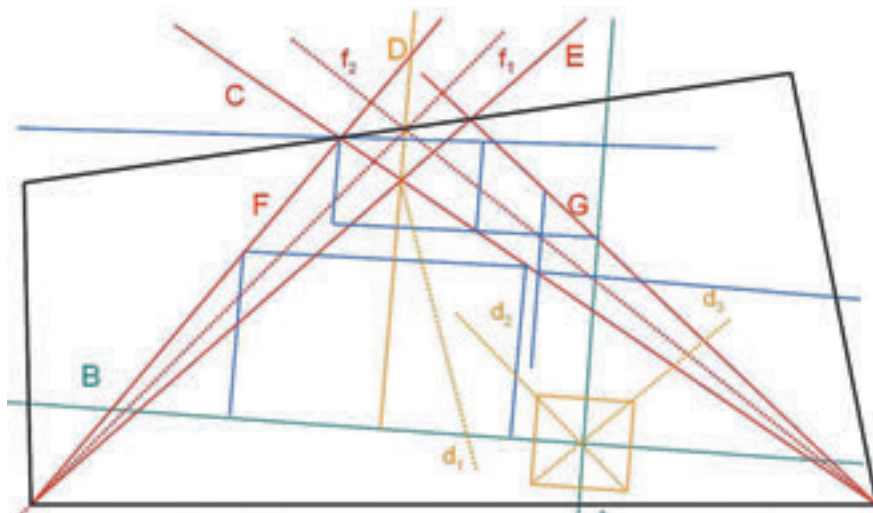

10. kép A Városliget szabadon formált, tájképi térszerkezetének geometriája Nebbién tervére vetítve

Az egyik szögfelező (f1) az Aréna, a másik (f2) a kiállító- és rendezvényterem tengelyét határozza meg, ezek az építmények és a közvetlen környezetük a szögfelezőre szimmetrikusan rászerkesztettek. Az sz1 egyenes a 'C' jelű festmény tengelyét határozza meg, ennek a vonalában is átlátható a keretező üلتvény. Az sz2 szerkesztő egyenes is látványtengely, amely az 'A' és a 'B' jelű festmények (kapcsolódó, átlátható térsor) hosszában húzódik és ennek is szabad kifutása van a felnyitott keretüلتetésnek köszönhetően. E vonal egyben kijelöli az itt meanderező patakmeder tengelyét is.

További szabályos geometria fedezhető fel, ha a Rondó pázsitfelületét befoglaló, a koordinátarendszerhez igazodó négyzet átlóit megszerkesztjük. Az É-D-i átló a pihenőház helyét tűzi ki a kisebbik szigeten, a másik átló: látványtengely, a Rondó keretüلتvényébe vágott megnyitáson át egy facsoportra és egy másik pihenőházára vezet, ami az 'A' jelű „festmény” súlypontjában helyezkedik el.

Ha ezeket a geometriai szabályosságokat és a tervezési terület határvonalait egybeszerkesztjük, megkapjuk azt a mértani rendet, ami a szabadon formált kertépítészeti térkompozíció háttérében rejtve meghúzódik (11. kép).

11. kép A Városliget térszerkezetének geometriája

Hogy Nebbien végzett-e ilyen szerkesztéseket, nehéz megválaszolni. A rajzolásnál azonban ez a rend, miközben spontán formákat skiccelt fel, ott volt a kezében és a gondolataiban. Ezért sikerült a Városliget tervét ars poeticájának megfelelően úgy létre hoznia, hogy abban, ami szép, az hasznos, és ami hasznos, az egyszersmind szép, mégpedig nem külön-külön, hanem egyben, egyetemlegesen. S ezért a Városliget nem egy virágos díszkert, hanem egy rendezett birtok ideálja, a táj – a természet és az ember együttélésének – mikrokozmosza.

A Városliget kivitelezési munkái még 1817-ben megkezdődtek. Nebbien 1821-ig tartózkodott Magyarországon és irányította a kivitelezési munkálatokat. 1832-re a park meghatározó elemei: a növénytelepítések, a sétányok, a vízfelületek elkészültek és kialakult a teljes területen a park térszerkezete az eredeti terv lényegének megfelelően. A tervezett épületek addig még nem

készültek el, mert túl költségesek voltak. A helyüket azonban kijelölték a későbbi építkezéshez. (12. kép). Így nyitva állt a „főbejárat”, hogy ott majd a klasszicizáló kapuzatot megépítsék, a délnyugati sarokban elkészült az íves háttérültetés, hogy oda majd el lehessen helyezni az arénát, sőt a táncsarnokot közrefogó két facsoportot is elültették, helyet hagyva köztük az építménynek.

12. kép A pesti Városliget 1832-ben. Területe 144 ha. Erhárd Ágost térképész áttekintő helyszínrajzának részlete (Budapest Főváros Levéltára XV.16 b. 225/79).
Nebbien tervére vetítve

Az első épület a tó nagyobb szigetén, a Páva szigeten 1840-ben készült el. A többi építmény (a főbejárat kapuzat, a táncsarnok, az aréna) sosem készült el, de ez a park értékéből semmit nem von le, mert annak lényegét nem a kiegészítő épületek, hanem a növényegyüttesek és az azokkal formált térkompozíció jelentik (13. kép).

13. kép. A majorság épületének elhelyezési terve a Páva szigeten 1840-ből

14. kép A Városligeti tó, háttérben a Páva-szigettel

A liget kialakult állapotáról és 1840-es, 1850-es évek pezsgő életéről jó tájékoztatást adnak Rudolf Alt rajzai és metszetei (14-15. kép). A Városliget ekkor élte fénykorát.

15. kép *Élet a Városligetben* Alt Rudolf 1830

Ha a kor mértékadó népkertjeivel, a müncheni Englischer Garten-nel, vagy a New-York-i Central Parkkal összevetjük igazolva látszik, hogy a Városliget terve a kortárs közparkok között is kiemelt kertművészeti értékkel bír. Nem csupán az első népkert a világon, de karakterét, kialakítás módját, térkompozíciós kvalitását illetően is elsőrangú tájépítészeti alkotás. A 16. kép közelítőleg terület-arányosan ábrázolja a három park térstruktúráját, sétányrendszerét, vízfületeit. Bár a Városliget a három közül a legkisebb területű, Pest akkori lakosság-számához viszonyítva óriási, nagyszabású létesítmény. Formai tisztaságát, áttekinthetőségét illetően pedig a legszebb.

16. kép Az Englischer Garten, a Central Park és a Városliget terve közel területarányosan ábrázolva (alaprajzok)

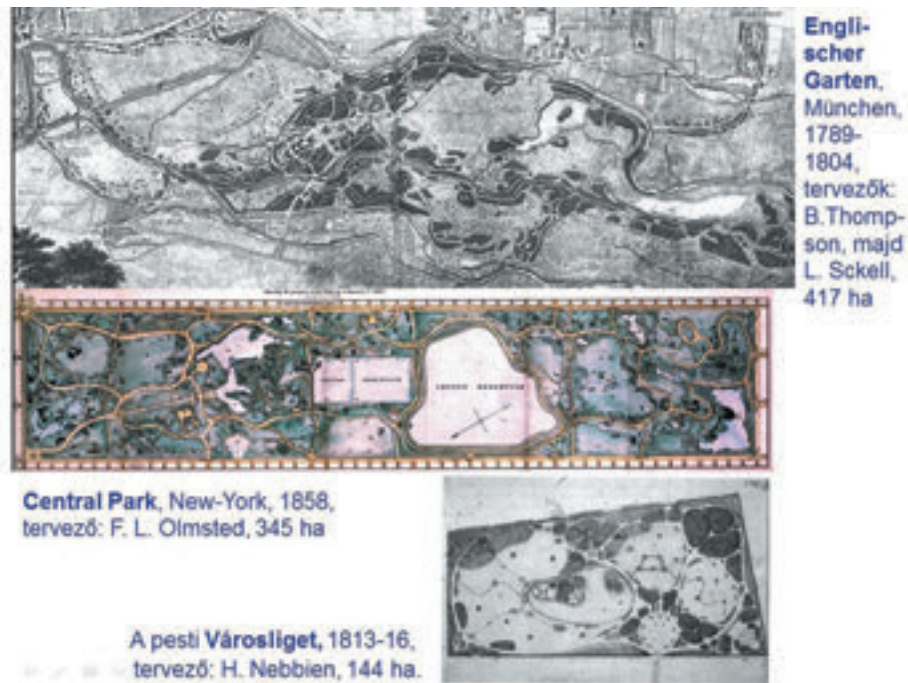
De míg az Englischer Garten és a Central Park ma is teljes terjedelmében, az eredeti térszerkezetét megőrizve, több felújítás után szépen karbantartva ott van a város szerkezetében, addig a Városligetet 200 éves története során többször megcsonkították, területét feldúlták, olyan funkciókkal terhelték, amelyek elhelyezésére a liget szomszédságában bőven lett volna elegendő terület. A liget fő mentora, József nádor 1847-ben meghalt. Az általa létrehozott pesti Szépítő Bizottság - amely a tulajdonosi és a döntési jogokat gyakorolta - 1857-ben megszűnt. A Városliget tulajdonjoga 1861-ben visszaszállt a városra, s ezzel sajnos új történet vette kezdetét. A város akkori és későbbi döntéshozói - érthetetlen módon - méltatlanul bántak a Városligettel. Több területcsonkítás is történt. A már beállt növényzetű ligetből először leválasztottak egy mintegy 29 ha nagyságú területrészt a Pest-Vác vasútvonal létesítéséhez (1845-46). A vasúti nyomvonal megválasztása nyilvánvalóan vasúttechnikai szempontok szerint történt, bár Vác irányában ennél egy jóval északibb fekvés feltehetően még kedvezőbb lett volna. Nehéz megválaszolni, miért áldozták fel a még

mindig fátlan pesti síkon fekvő és már beállt, értékes növényzetű Városliget területét a vasút építéséhez, holott egy alternatív, a ligetet elkerülő nyomvonal is kimunkálásra került. Az egyetlen vágánypárhoz pedig amúgy sem kellett ekkora területű. A választott nyomvonal az 1836-os felmérési rajzon is szerepel, így egyszerű beazonosítani a ligetből leválasztott területet (17. kép).

17. kép 1845-46-ban a Városliget már kiépült területéből mintegy 29 ha nagyságú (a piros vonallal határolt) területrészt leválasztottak a Pest-Vác vasútvonal létesítéséhez

A liget ezt a csonkítást még úgy-ahogy kiheverte. A sérült, átvágott térfalakat növénytelepítésekkel pótolták, a tereket újraformálták, a sétányokat „rövidre zárták”, azaz ismét körbejárhatóvá tették a területet. Ez az állapot látható Otto Petzval 1851-ben készített várostérképén (18. kép)

18. kép A pesti Városliget 1851-ben. Otto Petzval térképe. A liget megmaradt területe ekkor 115 ha

1864-66 között az Állatkert létesítéséhez hasítottak le 18 hektárt, pedig ehhez a funkcióhoz még mindig volt elegendő szabad és alkalmas terület a liget szomszédságában. Több lehetőséget is kínált volna a még beépítetlen környék, ahol sokkal nagyvonalúbb és a későbbi fejlesztésekhez is elegendő területet biztosító kialakításra nyílt volna mód. De már akkor is a liget „hasznosítását” vélték így megoldani, pedig a liget valódi hasznosítói az oda látogató polgárok voltak (19. kép).

A századfordulón a már egyesült Pest-Buda, a magyar főváros, Budapest, amelynek pesti szerkezetében létrejött az akkor kiszabályozott Sugárút, egy nagyszabású városi tengely, amely a Városligetbe torkollott. Ezzel új főbejárat

19. kép Az Állatkert létesítésére 1864-66 között a Városligetből lehasított terület rész, mintegy 18 ha.

jelent meg a liget területén, ami jórészt átvette a Rondó szerepét és ezzel átrendeződött a teljes csatlakozó terület.

További szerkezeti beavatkozással és beépítéssel jártak a liget területén rendezett kiállítások.

1885-ben az Országos Általános Kiállítás helyszínéül a Városligetet választották. Ehhez a liget területén fákat vágtek ki és összesen 105 (!) különböző léptékű épületet emeltek. Az állandó kiállításon kívül még további 21 időleges kiállítást is tartottak. Az épületeket később elbontották, kivéve az Iparcsarnokot, a Műcsarnokot és a Király pavilont.

Ennél azonban jóval nagyobb változást jelentett az 1896 évi Ezredéves Országos Kiállítás „megrendezése”. A kiállítás a már beállt növényzetű Városliget területén, annak teljes feldúlásával épült, pedig a közvetlen szomszédságban a pesti városhatár még „üres”, szabadon beépíthető, ahogy ezt a kiállítás belépőjegyén szereplő rajz is ábrázolja (20-21. kép).

20. kép Az 1896 évi Ezerédes Országos Kiállítás helyszínrajza a kiállítási épületekkel

21. kép Illusztráció az Ezerédes Országos Kiállítás belépőjén. A kiállítás a már beállt növényzetű Városliget területén, annak teljes feldúlásával valósult meg, pedig a közvetlen szomszédságban a pesti városhatár még „üres”.

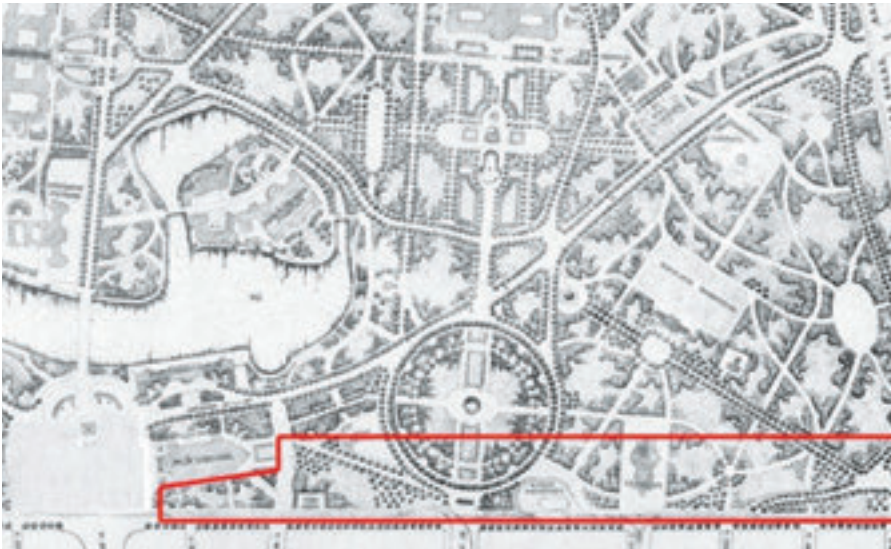
Elképesztő és érthetetlen ez a helyszínválasztás. Több száz idős, 40-50 éves fát vágtek ki a kiállítási épületek elhelyezéséhez. Persze a megmaradt fák lombtömege artisztikus keretet adott a kiállítási épületeknek, pavilonoknak, de a liget sorsa ezzel megpecsételődött.

A kiállítás levonulása után számos időtálló épület megmaradt a liget területén és ezt is figyelembe véve a Városliget helyreállítása Ráde Károly fővárosi főkertész által jegyzett terv szerint történt meg (22. kép). Ezután hosszú éveken át viszonylag háborítatlanul használhatták a fővárosiak a ligetet. A liget szabadon használható területe ekkor 102 ha nagyságú volt.

22. kép A Városliget parkozási terve. A park területe ekkor 102 ha. Ráde Károly

A Hősök terén a Feszty körkép helyén a Múcsarnokkal szemben megépült a Szépművészeti Múzeum és a Millenniumi emlékmű. A két épület környezete ekkor még ligetesen fásított volt és a Hősök terét is gyepfelületek, virágágyások, valamint szökőkutak díszítették. 1938-ban a Hősök tere teljes felületét leburkolták, faltól-falig. A múzeumépületek körül „megszűnt” a liget, pedig ez a klasszicizáló építészeti együttes ezekbe a facsoportokba illeszkedett. A fákat kivágták, a vízmedencéket, virágfelületeket felszámolták. Ennél súlyosabb, újabb területcsonkítást jelentett a felvonulási útvonal kiszabályozása. A Dózsa György út kiszélesítése további mintegy 21 ha területet vágott le a liget beállt faállományú területéből.

23. kép A Dózsa György út mentén a felvonulási útvonal kiszabályozása mintegy 21 hektárral csökkentette a liget területét

1958-ban „megjelent” a Budapesti Nemzetközi Vásár a Városligetben. Kezdetben az épületek és pavilonok mintegy 18-200 ezer m² foglaltak el. A vásár növekvő nemzetközi szerepe, a kiállítók számának gyarapodása mind több állandó jellegű épületet követelt, a beépített terület több mint 400 ezer m²-re nőtt. Az egykor ideiglenes és eltávolítható drótkerítéseket masszív kő- és vas szerkezetű falak váltották ki. A korlátozatlan közhasználat, ami egy közpark lényege, ezzel megszűnt. Az 1970-es évek elejére világossá vált, hogy mindez mégis csak a liget rovására történhet. A főváros pedig ragaszkodott a budapestiek pihenőparkjához. Így született meg a döntés, hogy 1974-től a vásárokat Kőbányán kell megtartani. A vásárrendezés irodaháza és néhány „jónak” ítélt kiállítási épület azonban ott maradt a liget szerkezetében.

A liget felújítására tájépítészeti tervpályázatot írtak ki, a díjazott tervek ötletei alapján a Városliget még meglévő korlátlan közhasználatú területén számos játszó- és sportteret, pihenőtereket alakítottak ki.

E történeti folyamatról számos publikáció jelent meg. A területcsonkítások „eredményeként” a Városliget eredeti, népkertnek épült és korlátozatlan közhasználatra szánt 144 hektáros területe mára mintegy 81 hektárra csökkent és térszerkezete radikálisan megváltozott. Mindez persze semmit nem von le Nebbien megvalósult tájművészeti alkotásának értékéből, csak elgondolkozásra késztet.

A még megmaradt és az 1970-es években felújított terület fenntartására – az egyre intenzívebb területhasználat mellett - egyre kevesebbet fordított a város. Ma mintegy harmadannyi forrás és munkaerő áll e célra rendelkezésre, mint az 1990-es években. Ennek következtében a park lehasznált, rossz állapotú. Ugyanakkor – ahogy erről a parkhasználati vizsgálatok tanúskodnak – egyre nagyobb a látogatottsága és az igény, hogy gondozott zöldfelületként a közhasználatot, a városi polgárság rekreációját szolgálja.

A Városliget tehát ma is, megcsonkított állapotában is egy jelentős közpark, európai mércével is kiemelt értékű történeti kert és nem építési telek. Beépítések helyett az ide nem illő épületek elbontásával (pl. Petőfi Csarnok, egykori BNV-irodaház), tágas gyepfelületek létesítésével, a cserjeszint újra telepítésével, kiegészítő fásításokkal, a sétányok megújításával és a kertművészeti értékek

kibontásával helyre lehet állítani. A Nebbien-terv 'A' és 'B' jelű festménye például lényegét tekintve rekonstruálható és ez teljességgel megfelel a mai parkhasználati igényeknek. Nem lehet más fontosabb, bölcsebb és tisztessége-sebb, mint ezt a még meglévő területet, Nebbien ligetének torzóját, köz-parkként, népkertként felújítva jó színvonalon gondozni, megőrizni és fenntartani a városi lakosság számára szabad és korlátozatlan használatra.

Jegyzetek:

1. Christian Heinrich Nebbien (szül.:1778. 09. 22. Lübeck, meghalt: 1841. 12. 02. Globau) jómódú, német, polgári családból származott. Mecklenburg-ban és Holsteinben mezőgazdasági és kertművészeti tanulmányokat folytatott, majd földművelési, erdészeti és építési gyakorlatot szerzett és az e tárgyú szakirodalommal ismerkedett. Harmincéves koráig számos tanulmányutat tett Németországban, Oroszországban, Angliában, Itáliában és Magyarországon. Önéletírásában magát „Ökonomrat”-nak, azaz gazdasági tanácsosnak nevezi. Munkái jelentős része, meliorációs, tájfasítási és talajjavítási súlypont-tokkal végzett birtokrendezés, de e feladatainál mindig esztétikai szempontok is vezérlik. Számos kertépítészeti tervet is készít. Mintegy 20 jelentősebb publikációja ismert. Ezek között a téma szempontjából jelentős: Die Forschule der Landschaftsgartnerei (Hesperus, 1 évf. 1818); Geist der Landschafts-Bildnerei als Program dess grössern Werkes (Weimar, 1821); Der nützlich-schöne Hausgarten für Stadt und Land (Leipzig, 1837). Fontosabb kertművészeti alkotásai Magyarországon: Alsó Korompa, Brunswick kastély parkja (1812-18); Tóalmás, Prónay kastély parkja (1812); Pest, Városliget 1813-16); Marton-vásár, Brunswick kastély parkja (1821).

2. A Városliget eredeti területének nagyságáról számos, eltérő adat forog közkézen. Az 1799-ben fásításra kijelölt, mintegy 110 ha nagyságú területet időközben megnövelték és a pályázatot már erre a megnövekedett terület tervezésére írták ki. Ez jól nyomon követhető, ha az 1810-ben készült várostérképen a Városerdő területét összevetjük Nebbien felmérési rajzával. Nebbien költségvetésében részletes területi adatokat jelölt meg, s ezek összegzése szerint a Városliget teljes területe 334 Joche, ami magyar holddal

számolva 144 hektárt tesz ki. A felmérési rajzon és a tervlapokon végzett mérésekkel, ill. az eredeti helyszínek a mai várostérképeken visszakereshető határvonalait figyelembe véve is ez a valós területnagyság. Hasonló adat mérhető Erhard Ágoston 1936-ban készített felmérésén, amely a már elkészült Városliget teljes területét is tartalmazza, részletesen kidogozott ábrázolással.

3. Az idézett eredeti német szöveg a következő: *„Ihr (der Landschaftsgartens) Wesen und Grundbegriff sei: freier, reiner Naturstiel, aus der innigsten Verketung des ökonomischen Interesses mit dem ästhetischen geboren. Da nun beide Interesse hier (beim Gärten) so innigst miteinander vereint erscheinen, dass sie stets miteinander geboren werden, überall eins aus dem anderen entstehen, folglich das Schöne nützlich und das Nützliche schön werten muss.“*(NEBBIEN, 1816)

4. A terv összesen négy nagyobb téregységből épül fel (a Rondó térsége és az A, B, C jelű parkrészek), ezeket Nebbien leírásában következetesen erstes, zweites, stb. Gemälde-nek, azaz első, második, stb. festménynek nevezi és látványbeli felépítésüket így is jellemzi.

5. Nebbien kéziratában „Cirkus“-nak nevezi a tervezett körsétányt. A régies, német Cirkus kifejezés magyar jelentése kör, vagy porond, ennél sokkal szellemesebbek a liget esetében elterjedt magyar megnevezések: Körönd, majd Rondó, ami refrénes versforma, vagy pl. a zenében visszatérő motívumok együttesét, kórjátékot jelent.

6. Magyarországon ekkor két hossz mértéket is használtak. A bécsi ölt, amely 1, 89648 méter hosszúságú, és a magyar ölt, amelynek hossza 1,9019 méternek felel meg. Nebbien magyar öllel számolt és a területi adatokat is magyar holdban (Joche) adta meg. Egy magyar hold 1200 négyszögöl, magyar öllel számolva 4315,5 m². A kiegyezés után csak a bécsi öl és abból levezetett terület egységek, a négyszögöl és a katasztrális hold (1600 négyszögöl, azaz 5755 m²) maradtak használatban és az ingatlan nyilvántartásokban egészen 1972-ig ezek a mértékegységek szerepeltek. A ligetről készült későbbi várostérképek, felmérések is ilyen adatokat tüntetnek fel.

Források:

HIRSCHFELD, C. C. L. (1779)

Theorie der Gartenkunst, Leipzig

NEBBIEN, H. (1816): *Ungarns Volksgarten der koeniglichen Frey-Stadt Pesth (Kézirat)*

Kiscelli Múzeum, Építészeti Tervtár 66.165.

JÁMBOR, I. (1986): *The changes of the green-area System in urban fringes at the example of Budapest in: IFLA Yearbook, 1986, 1. sz., 257-261. o.*

IFLA Secretariat, Versailles